

BİLGİSAYAR VE TARİHİ-COĞRAFİ FİN METODU*

Yazanlar: Bruce A. ROSENBERG - John B. SMITH

Çeviren: Ayşenur NAZLI**

Halk masallarının karşılaştırmalı çalışması için Fin Metodu veya Tarihî-Coğrafi Metot, folkloristler için bir tanım gerektirmez. Metodoloji yaklaşık bir yüzyıldır sürmektedir ve doğruluğunun mutlak işaretleri, onun en yıkıcı eleştirileri tarafından biçimlendirilmiş iyileşmeleri olmuştur. Son zamanlarda, yanlış olmalarına rağmen, zamanın yapısalcı kuşağı tarafından “kendi çıkarı için folklor çalışması” olmakla hücumu uğramıştır. Dayanıklılığı onu, Stith Thompson’ın klasik çalışması olan “Yıldız Koca Masalı”nın gösterdiği gibi, folklor metodolojisiindeki yönetsel standartlardan biri yapar.

Bununla birlikte araştırmacıya yapılan talepler, en kuvvetli ve işine adanmış olandan başka hepsini yasaklamaktadır, bu yaklaşımın çoğunlukla ihtiyaç duyduğu Herkülce iş gücü yüzünden. Popüler bir masal çalışıldığında – ve popüler masallar hemen hemen “en önemli” tanımlamasında olma eğilimindedir- bin veya daha fazla versiyonlarının analiz edilerek karşılaştırılması kolaylaştırabilmek için çoğunlukla kullanılan “sembol kodlama”yla bile, folkloristin analizinin görevleri akıllara durgunluk vermektedir. Bu nedenle yalnız Thompson, üzücü bir doğru sözlülükle, çok az bilim adamı yaşamlarında halk masallarının, bir veya ikiden fazla çalışmasını ortaya koyabilmiştir diyebilir; Fin metodunun araştırmasını ve sonuçlarını tanıtan kitapların çoğu, yazarlarının hayatının çalışmasıdır. Açıkçası durum bir miktar emek ve zaman har-

cama işlemine şiddetle ihtiyaç duymaktadır. Folkloristin yükü hafifletilecek, ve folklorist yalnızca daha çok iş üretebilir olmayacak, aynı zamanda işinin kalitesi yükselecektir. Alan Dundes, epeyce cesur bir biçimde, Thompson’ın “Yıldız Koca Masalı”nın model çalışmasının başnotlarında, “Şüphe yok ki bir kısım gözüpek folklorist bir gün metinlerin ağır bir grubundan masalların grubunu ayırmakta kendisine yardımcı olacak elektronik bir bilgisayarı kullanacaktır.” beyanında bulunur.

O gün gelmiştir. Sembol-kodlu halk masallarının sınıflandırması ve düzenlemesi için bir bilgisayar yöntemi geliştirdik. Bilgisayar tarafından gerek duyulan kodlama işlemi, halk masallarının Fin Metodu için analizinde şu anda yapılandırılan daha fazla bir şey değildir. Karşılaştırmalı analizlerin çoğu çok fazla miktardaki mekanik çalışmayı bu halk masalı çalışmalarından kaldırmak için bilgisayar tarafından yürütülebilir. Folkloriste bilgisayar teknisyeninden daha çok yardımcı olabilmesi bakımından sistemin fonksiyonlarını tarif edeceğiz; teknik prosedürler (algoritmanın kendisi) Pensilvanya Eyalet Üniversitesi’nin Bilgisayar Merkezi’nde dosyalanmış olacaktır ve yazarlara (İngilizce Departmanı’nda olanlar) yapılan bütün isteklerin sınırsız bir esasında hazır bulunacaktır. Bu algoritmayı “Halkmasalı Analizi, Çıkarımı ve Listeleme Sistemi”(Folktale Analysis, Retrieval, and Tabulating System) (F.A.R.T.S.) olarak adlandırdık ve bu kısaltma ad altında dosyaladık.

* Journal of American Folklore, 344, 149-154.

** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Yüksek Lisans Öğrencisi

Bilgisayara yüklemenin ilk basamağı, folkloristin temel motifleri (Thompson'ın "ayırt edici nitelikleri") sembolik olarak sunmasına ve her anlatıyı bu sembollerin bir zinciri olarak kodlamasına ihtiyaç duyar. Fin metodu halk masallarını çalışmak için tasarlanmasına rağmen, eğer malzeme kodlanabilirse bilgisayar herhangi bir anlatıyı veya anlatı olmayana analiz edebilir. Bu steno şimdi yapılan kodlamadan daha fazla bir şey değildir ve aslında Thompson'ın "Yıldız Koca Masalı"nın kodlama sistemi kullanılabilir. Bu semboller aralarında farklı kategorik ve hiyerarşik ilişkiler olsa bile bilgisayara geçirilebilir, bu değişiklik gerekli olmasına rağmen. Örneğin, ayırt edici nitelik "A"; A1, A2, ve A3 (Bilgisayar, aboneleri kabul etmez.) olarak simgelenen üç formda bulunabilir, ayırt edici nitelik "B" sadece bir formda bulunabilirken; bu örnekte karma semboller A1, A2, ve A3 "A"nın alt kategorileri olarak düşünülmektedir ve bundan dolayı "A" dan "hiyerarşik olarak" daha aşağıdadırlar. Aşağıda tam anlamıyla tartışılacak olan bu fark, ayırt edici niteliklerin varyasyonlarını, yine işaret edilen Thompson'ın çalışması gibi karşılaştırmak için mutlaka gereklidir. Sistemimiz sembollerini on hiyerarşik seviye kadar fazlayla kabul etmek üzere tasarlanmıştır; "Yıldız Koca Masalı"nda ayırt edici nitelikler üç seviyeden (Örneğin A2a) çoğu zaman aynen olduğu gibi, her anlatıyı bu biçimin sembollerine çevirir ve sonra IBM kartlarının üzerine bu simgeyi veya uzak (remote) terminalerin bazı türlerini kullanarak bilgiyi doğrudan bilgisayara yazar.

Motiflerin sembolik simgelenmesine ek olarak folklorist, masalın dili, derlendiği tarih ve coğrafi olay gibi ek bilgi de katabilir. Bu bilgi belirli bir alandan derlenen veya belli bir dilde ya da belli bir zaman dilimi içinde anlatılan bütün masalları karşılaştırmak için –eğer böyle

karşılaştırmalar araştırma için önemli ise- araştırmacıya olanak sağlar. Kodlanmış anlatılar, folklorist her bir kategori sayesinde anlık telafi yeteneğine sahip olacakken, analize başlamak için yeterli veriye sahip olana kadar hafıza bankasına okunabilir ve sonra "unutulabilir".

Bir kez bir masal dizisi için tüm veriler sisteme girildiğinde ve bu veriler bazı başlangıç housekeeping (ev idaresi) yönlendirmelerine(folkloriste hiçbir ekstra işgücü gerektirmeyen) maruz kaldığında, araştırmacı analizine başlayabilir. Çok fazla analitik seçenek mevcuttur ve bilgi için makineden istekler, folkloristin araştırma kademeleri olarak yapılabilir. Ancak, bu çeşitli seçenekleri anlatmadan önce, bilgisayarın zorunlu pasif rolünü vurgulamamız gerekir. Bilgisayar programları bazı istatistik analitik araçları içeren, araştırma yardımlarının geniş bir düzenlemesini sağlar, ama hiçbir şekilde yorum üretmez; ki sorumluluk tamamen araştırmacıya aittir. Bilgisayar onun; bilgi için isteklerini hızlıca, tam anlamıyla ve açıkça, bazen de can sıkıcı bir biçimde takip eder. Araştırmacı, bilgisayar sistemi tarafından sağlanan malzemelerle çalışırken, sezgilerini kendi araştırma gelişmeleri olarak kontrol ve takip edebilir; ama bilgisayar her zaman, araştırmacının kendi zihinsel güçlerini çoğaltan –ama onların yerine konulmayan- bir alet olarak kabul edilmelidir.

Elektronik aletler en yararlı biçimde, dizinin aynı kökünden yararlananlar ve sözlüksel(sözlüğe ait) olanlar gibi düşünülmektedir. İlkiyle, masallar grubu veya bu masalda bulunan motif ve ayırt edici nitelikleri kodlamak için kullanılan semboller dizisini kastediyoruz. Sözlüksel aletler sadece, masallarda bulunan veya bulunmayan sembollerin, içinde gördükleri sırayı yani soyutlanmış anlatının kendisini dikkate alırlar. Biz aşağıda, varolan temel seçeneklerin altını çizerek

ceğiz; sistemin gerçek kullanımı için açık talimatlar, önceden söylendiği gibi, Penn Eyaleti'nde mevcut olan farklı bir kullanım kılavuzunda içerilmektedir.

Sözlüksel Ölçüler(Ayırt edici nitelikler veya motifler)

I. Temel sözlüksel hesaplar. Masallar grubunda bulunan her bir sembol, şu istatistiklerle birlikte alınan çıktıda listelenebilir: olayın sıklığı, nispi sıklık(Tüm semboller için ortak sıklığa bölünen sıklık), sembollerin meydana geldiği masalların sayısı ve kendisinin meydana geldiği masalların oranı. Bu hesaplar, her bir tek(eşsiz) sembol (örneğin A2b) için yapılır, ama folkloristin aklında çeşitli hiyerarşik seviyelerde (bütün A'lar, bütün A2'ler) de toplanabilir. Bu istatistikler normalde sembolün yanında alfabetik sırada basılır(çıkartılır), ama dizi kuralında da yazdırılabilir; ikinci metot yani en sık sembol için istatistikler önce ve en az sık olanlar sonra listelenir. Bu hesaplar çeşitli yollarda kullanılabilir ama arketipleri belirlemede bilhassa yararlıdır.

II. Sözlüksel olarak benzer diziler.

Bu seçenek, içinde sembollerin meydana geldiği sıraya önem vermeyerek sembollerin aynı grubunu içine alan dizileri işaret eder; yani, anlatıların biri ya da daha fazlası bazı varyantlar sırası içinde olsa bile, anlatıları aynı motiflerle tanıyabilir. Özdeş ayırt edici nitelikler gruplarına sahip dizelere ek olarak, en çok "n" sembolünde (folklorist tarafından açıkça belirtilen "n"nin bazı değerleri için) farklı olan diziler seçilebilir. Böylece, örneğin, on beş tane ayırt edici niteliği olan bir masalın varyantları, on beş varyasyona kadar çözümlenebilir. Seçim, tüm sembole (A2b veya B2a) dayandırılabilir, veya herhangi bir hiyerarşik seviyeye dayandırılabilir; 2 seviyesinde, "A2b" ve "A2c" sembolleri eşdeğer sayılacaktır.

III. Dizi pozisyonları üzerinde sözlüksel dağıtım. Bu seçenek, dizideki her

bir pozisyon için her bir sembolün sıklığını hesaplar. Yani, bir sembolün bir dizide, birinci sembol olarak, ikinci, üçüncü vs. sembol olarak görüldüğü zamanların sayısını tespit eder. Yine bu istatistikler, herhangi bir ve bütün hiyerarşik seviyeler için kümelenebilir.

IV. Sözlüksel küme analizi. Sözlüksel parçaların konumsal gösterimini kullanarak bu seçenek, birbirine "yakın" olan dizilerin gruplarını belirlemek için istatistik teknik sağlar; tıpkı, konumsal modele göre alt-tipler "Sub-Type" ve ekotiplerin "ociotype" aslına uygun olabileceği gibi. Yine, bu seçenek herhangi bir hiyerarşik seviyeye uygulanabilir.

Dizisel Ölçüler (Tüm anlatıyı analiz etme)

Yukarıda anlatılan bütün seçenekler sembollerin oluşmasına (veya oluşmamasına) veya sembollerin kategorilerine dayanır; aşağıdaki seçenekler de sembollerin dizisel sırasını karşılaştırır ve analiz eder.

V. Benzer dizi ölçüleri. Bu seçenek, dizilerin bütün çiftlerini karşılaştırır ve bazı açıkça belirtilmiş "n"ler için en çok "n" sembollerinde farklı olan veya özdeş olanları belirler. Bütün masallar (sembol dizileri) ayırt edici nitelik dizilerinin benzerliğine göre karşılaştırılır ve sınıflandırılır; ve benzer masallar (diziler) hep birlikte çıktıda listelenir. Bu seçenek herhangi bir hiyerarşik seviyede uygulanabilir.

VI. Uygunluk. Sembol tarafından gruplanan ve her bir sembolün içinde görüldüğü dizileri listeleyecek bir uygunluk üretilebilir. Bu, ekotipleri ayırmakta veya içinde belli bir dizisel biçimin olduğu bütün masalların listelenmesinde özellikle yararlı olacaktır. İkinci bir özellik, açıkça belirtilmiş bir *m* için, birbirinin *m* pozisyonları içinde olan bütün sembol çiftleri için sıklığı hesaplar. Bu, mutlak ötekilerine yakınlıkta bulunmak için ke-

sin ayırt edici niteliklerin eğilimini analiz etmekte veya dizi içindeki pozisyonlarını analiz etmekte kullanılabilir. Bu bilgi, referans için yazıcıda yazdırılabilir veya takip eden seçeneğe geçilebilir. Her iki özellik, herhangi bir hiyerarşik seviyede uygulanabilir.

VII. Dizisel küme analizi. Bu seçenek boyutsal model kullanılarak birbirlerine “yakın” bulunan sembollerin kümelerini gösterir. Bilgiyi üretmek için modelin uygulandığı 6. seçeneği kullanır. 6. seçenek çeşitli hiyerarşik seviyelere uygulandığı için, kümeler sembollerin eşit seviyesine göre olacaktır.

Stith Thompson’ın “Yıldız Koca Masalı” araştırmasına bilgisayarın nasıl yardımcı olduğunu görebilsek bu yöntemlerin yeteneği ortaya çıkacaktır. Başlangıçta her bir versiyon toplandığı için, masal bilgisayara okunabilecekti; böylece araştırmada verilen herhangi bir anda masaların grubu, neredeyse anında hazırlanan çizelge için hazır olacaktı. Ön çalışmalar veya deneme süreleri Thompson’a değiştirilebilen eğilimler veya önsezilerde işin sonunu getirmesi için veya onun sonraki işine kestirme yoldan izin verilebilerek, herhangi bir zamanda hemen hemen zahmetsizce yerine getirilebilirdi.

Thompson’ın ilk çözümlenmeli işlerinden biri “ana masal” yani “arketip”i belirlemekti. Bu, her bir ayırt edici niteliğin hiyerarşik varyasyonlarının her birini çizelge haline getirmekle ve en sık biçimde bulunan ayırt edici niteliği “temel” olarak belirlemekle kurulmuştur. Bu sürecin ne kadar tuttuğunu bilmiyoruz, muhtemelen birkaç gün görünmesine rağmen, kendi açıklaması için kullandığından dolayı metinlerin bir grubunu sınırlandırsa bile: elli altı versiyon. Bütün masaların kodlanmış olduğunu ve makineye okunduğunu düşünelim, bu versiyonlar sistemimizi kullanarak birçok kurulumdaki *turn-around* zamanını içeren birkaç dakika tut-

muş olacaktı. Birkaç yüz varyant Thompson’ın zamanını orantılı olarak arttıracaklardı; ama bunlar, bilgisayarın zamanında belirgin artış olmadan sonuçlanabilirdi. I. Seçenek, işaret ettiğimiz gibi bu görevin yanında diğer birkaçının da üstesinden gelecekti.

Thompson sonra gerçek masaların herhangi birinin kendi teorik arketipine uyup uymadığını görmek için kendi arketipini bütün bilinen varyantlarla karşılaştırmak zorundaydı. Yine, nasıl hızlı çalışabildiğine bağlı olarak, bu aşama birkaç saat hatta bir ya da iki gün harcayabilirdi; Halk masalı Analiz, Çıkarım ve Listeleme Sistemi’nin 2. ve 5. seçenekleri, zaman bakımından hissedilir bir israf olmadan kullanılabilirdi. Folklorist, tasarruf ettiği zamanı başka bir işte harcayabilir.

Thompson, sonra kendisine alttip ve ekotipleri ayrı tutmak için olanak sağlayan, masalın ayrıntılı olarak sadece tek bir farklılıkla görünen biçimlerini belirler. Tahminimiz, bu belirlemeleri yapmak için yapısal analogların keşfinden daha fazla zaman gerekecekti. Yine, bu bilgi hemen hemen anında bilgisayar tarafından üretilebilir. Ama, buna ek olarak, hangi masaların iki (veya üç, dört) ayırt edici nitelik tarafından çeşitlendiğini bilmeyi isteseydi, bilgisayar onu bu konuda da bilgilendirirdi.

Aynı zamanda bilgisayar çıktısı ona her bir varyantın ayırt edici niteliğinin, dizideki hangi pozisyonda bulunduğunu gösterirdi. “Yıldız Koca Masalı”nın en önemli varyantlarından biri, tek bir parçanın basit ilavesini içine alır; böyle bir varyasyonun çabucak göze çarpıp çarpmadığını bilmiyoruz, ama bilgisayar onu anında açığa çıkarırdı. Thompson esas redaksyonu belirledikten sonra (“Kirpi Redaksyonu”, böyle adlandırılmıştır çünkü bu alttipteki masaların kadın kahramanları, bir kirpiyi kovalama yoluyla

dünyayı yönetmişlerdir.), onun için asıl masal tipini veya bir arketipini listelemiştir. 5. seçenek Thompson için bu alttip tanımlardır; ve yalnızca bu alttip masallar için seçenek 1'in bir tekrar gösterimi, ona bu ikinci alttip özetini verirdi. Daha da fazla karmaşık olan ve belirlemek için zaman harcanan ara versiyonlar, seçenek 2 ve 5 tarafından çabucak tanımlanırdı.

Bilgisayardan yardım alan araştırmacı, masalları dil ve coğrafyaya göre listelemekle, masalın yayılmasında ve biçiminde dil sınırlarının ve dil bilimsel ailelerin hangi tesirlerde bulunduğunu çok kısa bir zamanda belirleyebilir. Bilgisayar çıktısı bize hangi masalların nerede oluştuğunu ve, tam tersine, belirli bir dilbilimsel veya coğrafi bölgede hangi masalların oluştuğunu gösterebilir. Ayrıca, 6. seçenek içinde; tek bir ayrıntı değişikliğinin neden olduğu bir varyantlar zincirinin, arketipin değişikliğinin ikinci türünü işaret eden belirli ayırt edici niteliklerin kümelenişini de gösterebilir. Yine, bu seçenek diğerlerine yakınlıkta belirli sıklıkla görünen şu ayırt edici nitelikleri işaret ederek Thompson'un niyetlerinin ötesine gidebilir.

Elle çalışan kişinin aynı ayırt edici nitelikleri içeren anlatıları ayırt etmede bazı zorlukları vardır, eğer bunlardan biri veya birkaçı "genel" düzenin dışındaysa; bilgisayar, bu işi zahmetsizce yapar. Araştırmacının görevleri, masallar birkaç özellikle çeşitlenirse çoğalır, ama yine bilgisayar böyle bir analizi bir saniyede yapabilir ve özel bir ayırt edici nitelikle "yer değiştirmiş" olarak bulunan sıklığı hesaplar. Sonuç olarak 4 ve 7 seçenekleri, ayırt edici niteliklerin ve masalların her ikisinin de benzerlikleri (ve farkları) –ve sadece analogların benzerlik ve farkları değil- bir düzlemde işaretlenmiş olarak görülebilsin diye bulgularının bazılarını grafik olarak sunar. Tüm bu varyasyonlar için elle araştırma yapma, kodlanmış di-

zileri onların bütün şaşırtıcı ve *befuddling* bileşimlerinde tekrar tekrar karşılaştırmaktır. Seksen altı ayrı diziyile (oldukça düşük bir örnek), görev yapılması zor bir hale gelir; birkaç yüz diziyile uygulanması olanaksız olur. Birkaç yüz masalın tam analizi hâlâ birkaç yıl tutabilir, ama şimdi bu alanda on yıllar süren bir emek yaygın değil. Bilgisayarın tarihi-coğrafi araştırmacının işini kolay yapacağını iddia etmiyoruz; sadece daha kolaylaştıracaktır. Araştırmacı hâlâ her bir anlatıyı (halk masalları, tekrar edelim ki, bir algoritma ile analiz için kodlanabilen tek anlatı değildir) en az şimdi yaptığı kadar okunmalı ve her birini kodlamalıdır. Her bir kodlanmış masal aynı zamanda tam olarak kaydedilmiş olmalıdır(veya aksi takdirde bilgisayara okunur, çoğunlukla folkloristin tasarruf edilmiş zamanını parayla değiş tokuş etmesine olanak veren bir kayıt operatörüyle,) böylece, mekanik emeğin çoğu ortadan kaldırılırken, yeni görevlerle tanışılır.

Analizin kendisi yine her zamanki gibi folklorist tarafından yapılmalıdır ve sonuçlar onun tarafından çıkarılmalıdır. Bilgisayar, örneğin, masallar üzerinde edebî versiyonların etkisinin değerlendirilmesinde gerekli ayarlamaları kendi başına yapamaz. Bu, hâlâ araştırmacının yeteneği, sağduyusu ve bilgisi ile belirlenebilen bir konudur; bilgisayar yalnızca o bilgiyi toplarken ona yardımcı olur. Benzer biçimde, anlatılarda çeşitlemelere neden olan kültürel faktörler, elektronik yardımıyla çıkarılamaz; onlar da insan zekasıyla belirlenmelidir. Yine de, bilgisayarın yerine getireceği iş, araştırmacının araştırma sonucuna daha doğru olarak ve daha süratli ulaşmasına imkan verir. Umarız folklorist, yıllarını mekanik çalışmayla harcayabilirse, sonuçlarında sadece daha doğru olmakla kalmayacak, aynı zamanda daha öte bir çalışmaya bile teşebbüs edebilecektir.